

Sonkoly Gábor, történész – Bodor Virág

- *Van-e speciálisan Európai város?*

- Hogyne ezt már a XIX. században is megfigyelték. Max Wéber nevét lehetne említeni. Ő abban említette a város, az európai város különleges jellegét, hogy egy jogbitorlás alapon a közösség olyan privilégiumot kapott, olyan kiváltságot kapott, amivel biztosítani tudta a saját függetlenségét a mindenkori központi hatalommal szemben. Tehát egy ázsiai városban, az egyén kiszolgáltatott volt a központi hatalom számára, ezzel szemben a nyugati város közösségként szerveződött meg, közösségként értelmezte a központi hatalom, s ez mindenkori védelmet adott az egyén számára, a nagyobb hatalmi befolyásokkal szemben.

- *Közösségként is funkcionált?*

- Hogyne. Ez megnyilvánult a gazdasági, a pénzügyi feltételekben, itt gondolok a céhre. Elvetette a stabilitást. Tehát ez nagyon fontos volt, hogy ez a közösség megmaradjon. Nagyon vigyázni kellett az individuális jellegére. Saját törvényeik voltak. Ez a törvény mindenre egyformán volt érvényes és ezt a közösség fenn is tartotta ez jelentett egy erkölcsi rendet, de jelentett például a ruházkozásban is egy kódot, tehát mondjuk egy polgár asszony, nem hordhatott import csipkét, mert ezzel megszegte a közösség normáját.

- *Nézzünk egy konkrét példát, tehát vegyünk egy középkori várost: hogyan alakult ki, mi volt a sorsa, mi volt a funkciója?*

- Erről sok mindent lehet mesélni, van aki azt mondja, hogy a kereskedelem szülte a középkori városokat van, aki azt mondta, inkább a védelem. Annyi biztos, hogy a városok ott alakultak ki ahol valamiféle csere volt. Ez lehetett információ csere, de általában inkább gazdasági cserére kell hogy gondoljunk.

- *Milyen információ csere?*

- Például a tengerpartokon nyilvánvalóan több oldalról jöttek az információk. Itt arra gondolok, hogy elsőképpen nyilvánvalóan árukat cseréltek, az áru is egy információ lényegében. Ehhez kapcsolódóan egy városi közösségnek mindig sokkal inkább nyitottabbnak kellett lenni az egész világ történéseire, mint egy vidékinek, hiszen az ő mindennapi életükben nagyon fontos szerepet játszott a külvilág – az arab világtól egészen Skandináviáig, az hogy éppen mi történik azokban a világokban. Az is megkülönböztette a várost, hogy itt általában az emberek több nyelven beszéltek, míg vidéken elég volt az egy helyi nyelvjárás.

- *De most nem mondott konkrét példát, egy várost.*

- Mondjuk Lübeck, vagy a Hanza-városok. Nagyon érdekes hogy a XI.-XII. században szerveződik meg, és a lényege ezeknek a városoknak, hogy hálózatot hoznak létre, nincs igazából szükségük területi kiterjedésre. Egy másik nagyon fontos megkülönböztetés a történelemben, hogy vannak a tengerparti városok, vagy a kereskedő városok, amik mint hálózatként fedik le a világot, például a Hanza-városokra lehet így gondolni, vagy adott esetben mondjuk Franciaország atlanti-parti városai vagy holland városok.

- *Magyarországon?*

- Magyarországon nehéz ilyet találni, mert nekünk nincs tengerünk. Ez a fajta szerveződés, feltételez egy könnyű szállítást, és a könnyű szállítás az ipari forradalom előtt a víz, a tenger. De hogyha nagyon keresünk hálózatos várost, például a szász városok nagyon érdekesek Erdélyben, hiszen jogilag a teljesen idegen Német-Római Birodalom területéről érkező jogrendszert hoznak magukkal. És a szász kereskedők Isztambultól Bécsig megszervezik a kora újkorban a kereskedelmet.

Vagy az örmények egy másik érdekes példa, akik ugye a XVI. századtól kezdve kezdenek vándorolni nyugati irányba, és például Erdélyben három-négy fontos örmény kereskedő telepet is szerveznek, ami szintén Bécsből kapja a privilégiumait. És sokszor például a marhákat Bécsig, Nürnbergig terelik.

- A középkor után radikálisan megváltozott a városnak a funkciója, a szerveződése, tehát praktikusán minden. Ez hogyan történt?

- Ezt úgy nevezik a történészek, hogy kinyílik a város. A középkori város számára nagyon fontos volt a közösség egysége, de azzal hogy a központi hatalom megerősödik, territorializálódik. Ez azt jelenti, hogy egy homogén területet hoz létre magának és elvárja, hogy azon belül mindenki egyformán gondolkodjon, egyformán lépjen be a hadseregbe és egyformán fizesse az adót. Ez egy teljesen más mentális helyzet, mint a középkori. Ezek a városok feltörnek. Egyrészt ugye fizikálisan meg lehet figyelni, hogy a falakat lebontják. Másrészt pedig hihetetlen mennyiségű új ember költözik be a városba. Erre a legjobb példa Párizs és London.

- Miért költöznek be ezek az emberek?

- Az ipari forradalom az egyik ok, a másik pedig, hogy egy mezőgazdasági változás jön létre. Egyrészt a vidék már nem tudja eltartani ezeket az embereket, van egy demográfiai robbanás, megnő a népesség száma, és ők új helyet keresnek maguknak. És London, Párizs például a legvonzóbb terület. Másrészt pedig a központi hatalom erősödésével az elit egyre kevésbé érzi jól magát otthon, a saját kastélyában, hanem úgy érzi, hogy a központi hatalom közelébe kell kerülnie ahhoz, hogy érvényesülni tudjon, és ez a központi hatalom pedig a fővárosokban van.

- Tehát akkor ez a központosodás tulajdonképpen a XVIII. század körül indul?

- A XVII. században indul, de a legnyilvánvalóbb időszaka a XVIII. század. Ekkor nő két város népessége Nyugat-Európában egy millió fölé. Ez London és Párizs. Nagyon érdekes, hogy ez az újfajta népesség szám, ez a nagy robbanás egy újfajta közösség szervezéssel is jár együtt a városokban. Jelesül azzal, hogy olyan közösségek jönnek létre, ahol a tagok már nem ismerik egymást. Nincs meg például az az öltözködési kód, amely egy középkori városban világossá tette, hogyha két ember találkozott az utcán a ruhájáról az egyik rögtön tudta, hogy a másik honnan jött. Polgár, paraszt, még talán azt is, hogy melyik régióból. Ez megszűnik. És ez egy új helyzetet jelent a polgárok számára. Gondoljunk csak az egész extrém barokk divatra: a nők krinolinban kezdenek el járni, és lényegében az egész testet befedik rizsporr, parókával. Ez azt jelenti, hogy a város egy színházzá válik. A kortársak így is írják le a világot, ugye hogy a világ olyan, mint egy színház és mindenki csak szereplő benne. A XVIII. században nagyon érdekes mentalitást érintő változás jön létre: az emberek, és főleg az elit úgy kezd el viselkedni, mint hogyha bábuk lennének a színpadon, és valahogy próbálják a korábban nagyon jól világossá vált magán- és közteret újrafogalmazni. Azaz, hogy mit jelent a nyilvánosság, mint jelent a köztéren mozogni. Ez egy zavart okoz a XVIII. században, és ez a zavar fejeződik ki ezzel a furcsa, XVIII. századi divattal, a barokkal.

- *Pontosan mi ez a zavar?*

- Hogy nem tudják, ki kicsoda, tehát hogyha egy városba mennek...

- *Hogy nem tudják, ki kicsoda, nem tudják, hogy kinek mi a szerepe, nem tudják, hogy hol a nyilvános tér és a magán tér?*

- Igen, igen. Van egy átmenet: ez egy jó fél évszázadig tart. Ezekben a nagy városokban, és ez szüli már meg azt a nyilvánosságot, amit mi ismerünk

- *Tehát egy fél évszázad múlva átbillen ez ide. Mi ez a nyilvánosság, amit mi most ismerünk?*

- Ez a nyilvánosság megkülönbözteti a magánteret és a közteret. Ugye a középkori városban ez nem volt megkülönböztetve, mindenki mindenkit látott. Hogyha valaki, mondjuk, valami rosszat csinált, erkölcsstelenet csinált otthon, azt a szomszéd azonnal jelentette a városi tanácsnak, és azt kivizsgálták. Na, most XVIII. században az említett okok miatt ezt már nem lehetett megcsinálni. Mert egyszerre többféle erkölcsi norma volt jelen a városban. Ugyanakkor kellett egy egységes rendszer. És ezt az egységes rendszert úgy éri el, és ez a mi világunk valamennyire, hogy van a magán szféra, ahol mindenki azt csinál, amit akar, és ebbe nem lehet beleszólni, hacsak nem valami nagyon durva dolog történik (bár a Libertinusok azt mondták, hogy az teljesen az én területem, tehát én ott bármit csinálhatok és jogom van hozzá). És van a közszféra, ami ugyanakkor nagyon tiszta. És ez vezet később a viktoriánus modell kialakulásához, ami úgy nézett ki (és ez szintén Londonban születik meg, majd Párizs is átveszi), hogy a magán szféra a család lesz, és például ide számúzik a nőket. És a nyilvános szféra, pedig a férfiaké: ez a politika szférája, és amelyik nő például ide bekerül az a színésznő és a prostituált. Hogyha egy erkölcsös nő átkerül a nyilvános szférába, akkor ő elveszíti erkölcsileg a jó megítélését is.

- *Mai napig is.*

- Nem teljesen, ugyanis a pszichoanalízis megszületik. És itt már Bécsben tartunk, és nem véletlen, hogy a pszichoanalízis és az egész pszichológia is egy nagyvárosban születik meg, Bécsben, és aztán nagyon gyorsan átveszi Budapest, Párizs és London. Ugye az első esetek, amiket Freud leír, a hisztériás nők. Ugye ez pont arról szól, hogy ezek azok a nők, akiket bekényszerítettek ebbe a magán szférába és ebbe az úgymond viktoriánus családmódelbe és az álmaikba kénytelenek átvinni a lefojtásaikat. És erre a pszichoanalízis válasza az, hogy mossunk újra össze a közteret és a magánteret.

- *El is jutottunk időben a harmadik olyan nagy állomásra, ami fontos változást jelentett a városok szempontjából Európában. A II. világháború utáni időben újabb szakasza kezdődik a városok történelmének.*

- Igen. Én egyfajta modellel írtam le a városok történetét: mindig a beáramlást, az emigrációt tekintetem alapnak. Egy újfajta emigráció jelenik meg a nyugat-európai városokban: ezek azok az emberek, akik már fizikálisan könnyen megkülönböztethetők az eredeti lakoktól. Gondolok itt a törökökre Németországban, az arabokra vagy a feketékre, az Afrikából érkezőkre Párizsban és Londonban, illetve az angol, francia nagyvárosokban. Ezzel megint egy új helyzet áll elő: kialakul a multi-etnikus város. Már olyan népcsoportok élnek együtt a

városokban, akik nem feltétlenül beszélnek egymás nyelvét de, még beszélnek is, más vallásúak, és nagyon fontos, hogy más kulturális háttérrel érkeznek. És ezzel együtt a városok nagyon megnőnek. Tehát mondjuk a XVIII. században megfigyelhető egy öt-tízszeres növekedés, és itt is hasonló az arány, de hogyha 1 millióból 10 millióra nő egy város lakossága, mint például a londoni vagy a párizsi agglomerációban történt, az már egy jelentősen más városszerveződést igényel. És felmerül egyrészt a kérdés, hogy léteznek-e még városok? Ha megnézzük Amerikát, ugye nagyjából a keleti part egy hatalmas agglomeráció. De a TZSV-vel, a gyorsvasúttal Párizsba is az ország bármely pontjáról el lehet jutni két óra alatt, Párizs-London is 2 óra, tehát felmerül a kérdés, hogy London és Párizs az nem ugyanannak az agglomerációnak a tagja-e.

Tehát az a fajta város koncepció, ami idáig a miénk volt, az megszűnik. Amikor 600- 800 kilométerről járnak be az emberek dolgozni, és ott is szórakoznak, akkor kérdés, hogy mi a város határa.

- Magyarországon mi város határa?

- Magyarország ebből a szempontból könnyebb helyzetben van, mert nálunk nincs gyorsvasút, tehát itt azért mondjuk Miskolcra bejárni Budapestre még mindig kihívás, holott mindössze 180-200 km-ről beszélünk. De ugye Budapest is körülbelül 300 000 főt veszített a rendszerváltás óta a népességéből, és ez nem csak a demográfiai fogyásnak tudható be, hanem jórészt a kiköltözésnek. Tehát az a fajta vita, ami arról szól, hogy a Közép-Magyarországi régió, tehát Pest megye és Budapest az egység, vagy nem, (azon kívül, hogy ennek ugye nagyon fontos politikai konnotációi is vannak), ez mégiscsak arról szól, hogy nem lehet már meghúzni Budapest határát. Tehát az a közigazgatási határ, amit 1950-ben megállapítottak az valószínűleg ma már nem releváns. De mindenesetre az inter-etnikus városnak valószínűleg az egysége a negyed lehet. Na, most akkor az a kérdés, hogy hol lehet meghúzni a negyed határát. A negyed azt feltételezi, hogy a városon belül van egy közösség, és itt visszatérünk egy kicsit a középkori modellhez, akik ismerik egymást és valamilyen szempontból azonos kultúrát képviselnek, vagy legalább azonos platformon állnak, azonos értékeket fogadnak el. Párizs nagyon büszke arra, hogy negyedekből áll. Természetesen van egy közigazgatási háló, és vannak kerületek, de ezen belül vannak negyedek. Nagyon érdekes például, hogy van a 13. kerület, ami szinte az egyetlen lakótelep. Egy kicsit Óbuda-hangulatú vagy József Attila lakótelep hangulatú, és ott például kínaiak laknak. És párizsiak mondták nekem, hogy itt csak a kínaiak tudnak negyedet csinálni, tehát valahogy a morfológiát összeharmonizálják az etnikai népességgel.

- Miért fontos, hogy negyedek alakulnak ki?

- Mert ezek önszerveződnek, és élhetővé teszik a várost. A negyed nem várja el a központi hatalomtól, akár az államtól, akár a városvezetéstől, hogy megoldja a problémáit, hanem inkább azt várja el, hogy minél több megoldást delegáljon, hogy minél több problémának a fórumát delegálja a negyed számára.

- Budapesten ez működik valamennyire?

- Ez egy nagyon nagy vita, hogy Budapesten vannak-e negyedek, voltak-e negyedek. Alapvetően nem nagyon. És ez mindenki szerint probléma. Talán a „Nyolckert” lehet erre idézni, ez nagyon érdekes, mert ott a negyed, mint nyugat Európában is, ahhoz is vezet, hogy identitást formáljon. Gondoljunk csak a Nyóckerre, a rajzfilmre, a Fekete Vonatra és mindazokra a kulturális megnyilvánulásokra, amit mondjuk a roma népesség, roma csoport itt

a VIII. kerülethez kapcsol. Egy olyan kerülthez, ahol a népességnek csak egyharmada roma. Tehát korántsem felel meg mondjuk egy párizsi külvárosnak, ahol jóval nagyobb arányban képviselteti magát egy kisebbség. Ráadásul a nyolcadik kerület jelentős átalakulásban van, például a Corvin negyed környékén új lakónegyedek születnek, amik egyébként teljesen idegenek a város eredeti szövetétől, és mégis, érdekes módon, ebben a nagyon változó negyedben valamiféle etnikai identitás kialakul. Bár az is egy jó kérdés, hogy a cigányság, avagy a roma identitás etnikai vagy társadalmi, de hát ebbe most már nem mennék bele ez már messzire vezet.

- Hogyha azt mondom, hogy a város az a hely, ahol a történelem, a gazdaság tehát a fejlődés a történelem folyamán mindig is zajlott, tehát hogy minden fontos dolog a városhoz kapcsolódik, azaz ez az alapköve az európai fejlődésnek, akkor igazat mondok?

- Hát egy történész soha nem egyszerűsít ennyire, de én várostörténész vagyok, tehát én hajlok, arra hogy Önnel egyetértsek, de nyilván, hogyha egy agrártörténésszel beszél ő, ezt nem nagyon fogadná el.

Bodor Virág – Csepeli György, szociológus

A városnak fel kell dolgoznia az idegenséget. Ezt hogyan teszi meg?

Az idegenség nem egy speciálisan városi probléma, az mindenütt jelentkezik, ahol emberek csoportokban élnek. Más kérdés, hogy a város jobban kiélezi az idegenséget, olyan szempontból, hogy ott nagyobb valószínűséggel ismerek olyan embereket, akik különböző csoportokba tartoznak. Ennek aztán vannak szegregációs következményei, de lehetnek a toleranciát fokozó következményei is, hiszen óhatatlanul nagyon sokféle interakcióban találkoznak az emberek, és ez lehetővé teszi azt, hogy kizökkentsék egymást a skatulyáikból.

Azt mondta, hogy vagy kiélezi a feszültséget, vagy pedig elősegíti a toleranciát. Ma Budapesten melyikre figyelhetünk meg inkább jeleket, tehát melyik tendencia a jellemzőbb most Magyarországon?

Pár évvel ezelőtt voltak rasszizmusként is értékelhető idegenverések, de egészében véve azt hiszem, Budapest hordozza magában ezt a kozmopolita szellemiséget, és olyan különleges konfliktusokat azt hiszem, ilyen szempontból, nem lehet látni. Vannak nyilvánvalóan szegregációs tényezők, most jelent meg Ladányi János könyve, amely bemutatja hogy a népesség hogyan koncentrálódik a város bizonyos pontjain, de azt is mutatja a könyv, hogy ahogy a szociális státusz emelkedik egyes lakóknál, úgy megkezdődik a kirajzás. Más kérdés,

hogya a cigányok esetében már folyamatos az utánpótlás vidékről, de egészében véve azt lehet mondani, hogy Budapest, mint bármilyen más város, az idegenséget fel tudja dolgozni.

Azt mondta az előbb, hogy egy más kultúrával való találkozás kizökönt egy skatulyából. Itt milyen skatulyára gondoljunk?

A sztereotípiák, amelyeket a fejünkben táplálunk és alkalmazunk, hogy milyenek mondjuk a zsidók, milyenek az örmények, milyenek a keletiek, és így tovább, ezek nem tudják magukat tartani. Ha például kereskedelmi szituációban vagyok valakivel, és utána egy közös kulturális rendezvényen veszek részt, vagy elmegyek a gőzfürdőbe, akkor nagyon sokféle szerepben látom, és ennek következtében az a homogenizációs hatás, amit a skatulya ki tud váltani, az egyszerűen elenyészik, mert sok oldalról ismerem meg a másikat. Plusz arra is rájövök, hogy ha mondjuk a nemzetisége különbözik is, de mondjuk azonos lehet a foglalkozásunk, vagy azonos lehet az érdeklődési körünk.

A sztereotípiák kialakulásának van-e valamilyen egyszerű mechanizmusa, funkciója?

A sztereotípiák ugye azért vannak, hogy azt az iszonytató bizonytalanságot, amiben élünk, bizonyos szempontból redukálják. Ha a csillagos eget nézzük, akkor mi Göncöl-szekeret vagy Tejutat látunk ott, ahol van egy alakzat. Az embereknek a rengetegében a különbség csak annyi, hogy mi magunk is része vagyunk ennek a rendszernek, tehát nem csak mi látunk sztereotípiák segítségével, mint ahogy a csillagokat látjuk, hanem mások is sztereotípiák segítségével észlelnek minket. Ebből adódóan nagyon sokféle ütközés keletkezik, amiből vannak komoly konfliktusok is, főleg akkor, ha az egyik fél kisebbségi, a másik meg többségi, akkor a kisebbségi többnyire a rövidebbet húzza.

Lehet a sztereotípiát pozitívként kezelni? Mert ugye az előny, hogy segít tájékozódni a világban. Milyen előnye lehet még a sztereotípiák használatának, vagy a sztereotípiáknak a fejünkben?

Relatív előny azért, hogy ad egy kiindulási alapot, de hosszú távon azért hátrány, és nem ment fel azon felelősség alól, hogy mindenkit a maga előnyeivel, a maga sorsa, törvényei szerint vizsgáljunk, mert mi magunk is ezt várjuk el másoktól. Tehát azt mondanám, hogy a sztereotípiák egy munkahipotézis, amit – ahogy a kapcsolat előre halad – feltétlenül fel kell tudnunk függeszteni. Ez voltaképpen a sikeres életnek az egyik feltétele. De ezt többnyire nem tesszük, mert egyrészt nem így vagyunk szocializálva, másrészt túlságosan rohanunk.

Honnan válik veszélyessé a sztereotípiák?

Akkor, ha előítéletnek válik az igazolásául. Önmagában a sztereotípiák egy mentálhigiénés probléma, ami kifejeződik mondjuk rossz viccelődésben, kifejeződik enyhe averzióban, azzal szemben akivel szemben sztereotípiát alkalmazunk, de amikor előítélet társul hozzá, akkor

cselekvések sorozata jön létre, aminek a végeredménye a diszkrimináció, erőszak, illetve szélsőséges esetekben a likvidáció, a megszüntetés. Ugyanis az előítélet előtt mindig van egy torz utópia, miszerint a világ jobb lenne, ha X csoport nem lenne benne, és a világ csak akkor lenne tökéletes, ha csak mi, Y csoport tagjai lennénk, persze ezt nem mondjuk ki soha, illetve csak nagyon ritkán, szélsőséges esetekben mondják ki. Látnivaló, hogy itt van egy folyamat, ami ha elindul, nagyon nehéz megállítani. Ezért a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos alkotmánybírósági megoldásokat én messzemenően helytelenítem.

Mert?

Mert az azt mondja ki, hogy csak akkor számít a gyűlöletbeszéd, ha közvetlen veszélybe sodor valakit, és szerintem az identitás és a méltóság védelme az ugyanolyan fontos, mint az emberi test védelme, és ahogy pofont nem lehet adni konzekvenciák nélkül a másik embernek, csak azért mert ő különböző csoporthoz tartozik, úgy szerintem sértést sem szabadna a fejéhez vágni, azt is ugyanúgy kellene büntetni, mint a testi sértést.

A tömegben való viselkedés, az fontos szempont a város pszichológiájában? Tehát az, hogy az emberek tömegben lépnek föl?

A város az egyszerre ad lehetőséget a közttereivel arra, hogy tömegben legyünk, de ad arra is lehetőséget, hogy magányosak legyünk, tehát ilyen értelemben véve ez egy oszcilláció a tömegállapot és a magányos állapot között. A csúcsait is tudja produkálni a társas életnek, és a legelszigeteltebb változatait. Ez a lényege a városnak, hogy kvintesszenciája mindannak, ami társas.

Hogy ha még egy pillanatra visszatérünk arra, ami az interjú elején elhangzott. Azt mondta, hogy Budapest tudja kezelni az idegenséget, föl tudja dolgozni. Itt most csak arra gondoljunk, hogy az egyének fel tudják dolgozni, vagy a város önmagában is foglalkozik vele: a városvezetés, vagy akár a város egésze? A város, mint egység foglalkozik-e az idegenséggel, az idegenekkel?

Ezt nem lehet mondani, de ilyen értelemben Budapest egy nagyon elhanyagolt város, azt mondanám árvaváros, nincs neki vezetése. Nem is lehet, mert 23 kerületből áll, és egy nagyon rossz önkormányzati törvény az, ami Budapestet nem is annyira mozgatja, mint inkább kínozza, szenvedésre készíti. A budapesti polgárok azok, akik toleránsak, és ebben egyébként nagyon jók a hagyományaink, hiszen Pest, Buda abszolút multikulturális központ volt a reformkorban, és soha nem volt olyan értelemben véve az etnikai tisztaságnak a hirdetője, vagy megtestesítője, mint ahogy ezt esetleg egyes nemzet-teoritikusok szeretnék volna látni, annyira hogy Budapest mindig is „bűnösnek” minősült ilyen szempontból. A bűn, az itt voltaképpen erény.

Merthogy?

Azt mondhatom más kutatások alapján is, hogy a sokszínűség és a tolerancia a kreativitással és a technológiai fejlődéssel együtt, voltaképpen a fejlődésnek és a prosperálásnak a záloga.